

The Gumilev Mystique: Biopolitics, Eurasianism, and the Construction of Community in Modern Russia

Mark Bassin

Ithaca, NY: Cornell University Press 2016

400 sider. ISBN 9780801445941.

Anmeldt av **Iver B. Neumann** [direktør, NOVA, iver.neumann@nova.hioa.no]

Lev Nikolaevitsj Gumiljov ble født inn i den russiske intelligentsiaen i 1912 og levde sitt liv i dets marg. Da han døde i 1992, var han allerede berømt som historiker, etnisitetsspesialist og arvtager til 1920-tallets eurasister. Mark Bassin, som vel er verdens ledende ekspert på russisk historisk geografi, har delt sin bok om ham i tre deler. Del én er en gjennomgang av Gumiljovs liv og verk. Del to viser hvordan hans ideer og tekster ble til som respons først og fremst på den til enhver tid rådende sovjetiske «linje» hva angikk nasjonalitetspolitikk og annet, og dernest på spesifikke vitenskapelige debatter mellom spesialister på denne politikken. Del tre diskuterer den posthume Gumiljov-mottakelsen og etablerer ham som en helt sentral premissleverandør ikke bare for russisk nasjonalisme, etnisk politikk og utenrikspolitikk, men også for selvforståelsen til tidligere sovjetiske titulærnasjoner, først og fremst tyrkiske. De tre delene er omtrent like lange. Det er akkurat som det skal være, for Gumiljovs svake og uklare tenkning står i sterk kontrast til dens sterke og klare politiske betydning i dagens Russland og Sentral-Asia.

Gumiljovs brede anliggende var å gjøre rede for hvordan etniske grupper oppstår, befester seg og dør. Mer spesifikt var han opptatt av hvordan det russiske folk ble til og hvordan dets samspill med andre etniske grupper artet og arter seg. Svaret han gir, er at etniske grupper er et resultat av to typer faktorer. På den ene side oppstår de i et samspill med natur og landskap. Terreng, klima og økosystem nedfeller seg på et eller annet vis i menneskelige handlingsmønstre. På den annen side oppstår etniske grupper som følge av individers «passionarnost», en russisk neologisme som betyr noe slik som lidenskapelighet. Denne lidenskapeligheten har ifølge Gumiljov sitt opphav i det ytre rom, og stråler energisk ned på utvalgte individer. Noen av disse danner og leder etniske grupper. Lidenskapelige mennesker kan endog påvirke etniske gruppers organiske livssyklus ved å gi dem det som på engelsk ville hete «a new lease on life». I russernes tilfelle begynner syklusen faktisk to ganger, først ved

vår æras begynnelse, dernest omkring Novgorod på åttehundretallet. Hva angår sistnevnte, var Gumiljov spesielt interessert i khazarene, en tyrkisk gruppe som ifølge Gumiljov hadde kommet under jøders kontroll. Disse jødene forsøkte også å legge under seg russerne, men klarte det ikke. Gumiljov legger også stor vekt på hvordan russere ble formet av de nære kontaktene med steppfolk, og da særlig mongolene. Russere og mongoler blir for Gumiljov et skoleeksempel på vennskap mellom folkene av den typen russerne så skulle videreutvikle med alle eurasiske folk de la under seg.

Dette er jo på alle måter alternativ historieskrivning. Vi har ingen historiske og bare usikre arkeologiske data om slaver (ikke russere) før femhundretallet, og da finner vi dem ved Donau. Khazarene var etter alle solemerker en imperial makt i området der forskjellige stammer synes å ha dannet Rus-kaganatet på åttehundretallet, men de var ikke ledet av jøder, men av tyrkere som konverterte til den mosaiske tro som et mottrekk mot islamsk, ortodoks og katolsk misjonsvirksomhet. Det er ganske riktig at russiske prinser måtte samarbeide med mongolske imperieledere for å opprettholde sin maktbase, men dette dreiet seg om en imperial relasjon av typisk merke, ikke om noe unikt vennsapsprosjekt. Gumiljov brukte, i god sovjetisk tradisjon, historiske data som et våpen til å fortelle oppbyggelige historier for dagens sosiale form, i motsetning til historier ment å underkastes diskusjon og slik gi oss ny forståelse av tidligere sosiale former. Det som *ikke* var i god sovjetisk tradisjon, var Gumiljovs betoning av etniske gruppers unike egenskaper. Gumiljov var en talsmann for sovjetiske etniske minoriteters rett til ikke å bli assimilert. Det var i tråd med tidlig sovjetisk nasjonalitetspolitikk, men direkte i strid med politikken som ble ført fra 1930-tallet av. Det var også i strid med etnisk russisk nasjonalisme, som per definisjon ville og vil assimilere, fordre eller på annen måte fjerne etniske minoriteter fra nasjonens midte. For Gumiljov eksisterer det imidlertid to typer grupper som ikke har livets rett, fordi de er bygget på livsfornektende prinsipper. Den ene er såkalte anti-systemer, altså små folk som forsøker å kvele de større gruppene de bor blant. Gumiljov trekker frem jøder som et typisk eksempel. Den andre typen livsfornektende gruppe kaller Gumiljov kimærer, altså grupper som er sammensatt av forskjellige elementer. Her er kroneksempelen USA og igjen jødene. Det er logikk i denne antisemittismen, for den er kronet på selve hovedprinsippet i all nasjonalistisk tenkning, nemlig at alt som ikke er «rent», i betydningen etnisk homogent, er urent.

Med Sovjetunionens sammenbrudd ble klasseperspektivet stort sett fortrent fra russisk politikk. Et fokus på etnisitet og nasjonalisme tok dets plass. I et slikt klima ble Gumiljov en referanse for alle og en ledestjerne for mange. Bassins bok får svært godt frem hvor sentral Gumiljovs tenkning er blitt, ikke bare i det daglige ordskiftet, men også for offisiell tenkning om politikk og faktisk for russiske vitenskapelige debatter. Bassin dekker det hele, fra en rekke forfattere av såkalte alternative historiebøker for massekonsumpsjon, til astronomen som tallfestet historiske utbrudd av lidenskapelighet i politisk liv, for så å lese disse utbruddene opp mot planetenes baner og konkludere med den kosmiske strålingen, som ifølge Gumiljov utløser lidenskapelighet,

stiger og synker i intensitet som følge av hvor nær Pluto står solen. Jo nærmere solen Pluto er, jo sterkere er utslagene av politisk relevant lidenskapelighet på jorden.

Som bok betraktet er dette bunnsolid. Bassin klarer ikke bare å få frem Gumiljov som debattant, men også å fortelle hans samtids historie gjennom å bruke Gumiljov selv som prisme. Dette er forbilledlig ikke bare som historisk biografi, men som idéhistorie. Boken må være på noe slikt som 120.000 ord, hvilket vil si at det gitt dagens standard egentlig er to bøker i ett. Det kan nok bli vel detaljert for enkelte lesere, men det må jo bli disse lesernes problem, ikke forfatterens. Bassin har også valgt en kulturrelativ linje, der de ofte bisarre innspillene fra Gumiljov, hans proseytter og ofte også hans motdebattanter får stå uimotsagt. Det er fint, men når det røyner på som verst med kosmisk stråling, tusenårgamle uforandrede sosiale strukturer og naturbestemte adferdsmønstre, kunne nok tittelens ord «mystisk» blitt brukt litt oftere.

Saken er jo at dette fra et vitenskapelig (til forskjell fra dokumenterende) ståsted er svært nedslående lesning. For det første, og her er Bassin påpasselig, er det en mengde selvmotsigelser og ubelagte påstander hos Gumiljov. En teoretisk tilgang skal selvfølgelig løfte frem enkelte sider av et kompleks, hvilket betyr at andre blir liggende i skyggen. Men en teori skal også kunne inkorporere sentrale og godt belagte fakta, for eksempel et helt grunnleggende et som at et barn som adopteres inn i en etnisk gruppe i førsproglig alder ikke kan skilles fra gruppen i kraft av sine handlinger som voksen. En samfunnsvitenskapelig teori skal også gi en sentral plass til sosiale fakta, til forskjell fra psykologiske og biologiske. Her feiler Gumiljov på det groveste.

Om den første grunnen til at boken er nedslående vitenskapelig sett skyldes Gumiljovs mangel på vitenskapelig produksjon (til forskjell fra vitenskapelige prestasjoner, som det er et klart overskudd av), er den andre hva Gumiljovs mottakelse sier om dagens russiske og sentralasiatiske samfunnsvitenskapelige forskningsmiljøer. At dette her tas alvorlig som forskning, er intet mindre enn ødeleggende for miljøene som sådan. Bassin, som spesialiserte seg på Russland og det tidligere Sovjetunionen, avstår stort sett fra å sammenligne sitt emne med generell vitenskapshistorie. Det er imidlertid en smal sak å føre det grunnleggende tankegodset hos Gumiljov tilbake til europeiske 1800-tallsnasjonalister og sosialdarwinister. Selv om Gumiljov presenterte seg selv som den siste eurasist, ville det være feil å hevde at Gumiljov simpelthen forlenger russisk nasjonalistisk og imperialistisk hundre år gammel tenkning, for Bassin gjør som sagt et grundig og overbevisende arbeid med å dokumentere hvordan Gumiljov var en integrert del av sovjetiske debatter. Ikke desto mindre er problematikken og tilgangen i Gumiljovs verk helt klart 1800-talls. Som på så mange andre felter, er dagens russiske debatt om etnisitet og nasjon simpelthen håpløst akterutseilt. Det gjør den ikke mindre interessant som studieobjekt, men det betyr dessverre at vestlige forskere på disse fenomenene har lite eller intet teoretisk (til forskjell fra empirisk) å hente hos russiske og sentralasiatiske kolleger. Gumiljovs verk og dets brede mottakelse er selvoppfyllende: Russland og Vesten blir stadig mer fremmede for hverandre.